

O tym, czy i jak polski reportaż wpłynął na reportaż włoski

On Whether and How Polish Reportage Influenced Italian Reportage

Alessandro Ajres

Università degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy

e-mail: alessandro.ajres@uniba.it

ORCID: 0000-0003-2100-3086

Abstract

In the period between 1991 and 2021, 535 literary books were translated from Polish to Italian. After Szymborska's poetry collections (28 books), Kapuscinski's reportage works are the most translated Polish books in Italy (27). But he is not the only Polish reporter whose books were successful in that period. Even the youngest Polish reporters (Witold Szablowski, Margo Rejmer) are currently published by the most important Italian publishing houses. Thanks to Kapuscinski's success, reportage as literary genre became more and more important in Italy and, as a result, Italian reporters achieved notoriety too. In general, the Polish way to do reportage had a strong influence on the Italian model, since the reporter as a job in its own right (writer – journalist – reporter only) changed in the two countries in a very similar way.

Keywords

Polish Reportage, Italian Reportage, Ryszard Kapuscinski, Tiziano Terzani, Reporter as a Job

1. Wstęp

Badania zmierzające do oceny wzajemnego wpływu obcych literatur podejmują już od lat rozliczni badacze. Itamarowi Ewenowi-Zoharowi zawdzięczamy definicję polisystemu literackiego, a w jego ramach próbę nadania właściwego statusu literaturze tłumaczonej. Wpływy wywierane przez tę ostatnią mogą mieć charakter inno-

wacyjny bądź konserwatywny, w zależności od tego, czy jej pozycja w polisystemie literatury docelowej okaże się peryferyjna czy centralna¹. Kwestia ta pozostaje wciąż jednak poza horyzontem zainteresowań badaczy literatury włoskiej:

Za przedmiot badań historii literatury włoskiej – podobnie jak i innych historiografii narodowych – uznawany jest wyselekcjonowany korpus tekstów opracowanych na terytorium włoskim, przez włoskich autorów i w języku włoskim. Pomija się tu jednak inny, niezwykle obszerny i, bądź co bądź, funkcjonujący w języku włoskim korpus literatury tłumaczonej²,

zauważa Michele Sisto w swojej niedawnej pracy, stawiając następnie pytanie o badaczy, którzy zajmowali się bądź zajmują wpływami, jakie na wiele literatur narodowych wywarły tłumaczenia *Don Kichota*, *Fausta* czy *W poszukiwaniu straconego czasu*.

A jednak zjawisko to dotyczy się bezpośrednio twórczości literackiej na Półwyspie, zważywszy na fakt, że najbardziej radykalne przemiany literatury włoskiej XIX i XX wieku były powodowane wpływem dzieł obcojęzycznych i ich przekładami, w mniejszym zaś stopniu stanowiły konsekwencję „wewnętrznego” rozwoju rodzimej prozy i poezji. Z czasem wręcz teksty powstałe w językach obcych do tego stopnia przeniknęły dzieła naszych autorów, że zasadnym stało się pytanie, czy istnieje jeszcze literatura włoska³. Uznany krytyk Alfonso Berardinelli stwierdza:

Wraz z upływem czasu coraz lepiej rozumiałem literaturę włoską oraz to, że nadmiar obcych wpływów doprowadził do „alienacji” nas, Włochów, przyczyniając się m.in. do pojawienia się grupy uznanych profesorów literatury porównawczej, którzy o literaturze włoskiej nie wiedzieli nic⁴.

Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na wskazaną tu potrzebę rozważenia konsekwencji pojawiania się na rynku włoskim licznych książek w przekładzie. W tym wypadku będą to tłumaczenia z języka polskiego.

2. Liczebność przekładów literackich z języka polskiego we Włoszech

Temat obecności literatury polskiej we Włoszech oraz wywieranego przez nią wpływu posiada tę niewątpliwą zaletę, iż niewielka liczba tłumaczeń z języka polskiego, które pojawiają się na naszym rynku, pozwala przedstawić dość wiarygodny

¹ Itamar Ewen-Zohar, *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, „Poetics Today” 1990, t. 11, nr 1, s. 45–51.

² Michele Sisto, *Traiettorie. Studi sulla letteratura tradotta in Italia*, Macerata: Quodlibet 2019, s. 11.

³ Por. Giorgio Ficara, *Lettere non italiane. Considerazioni su una letteratura interrotta*, Milano: Bompiani 2016.

⁴ Alfonso Berardinelli, *La letteratura italiana, così figlia delle traduzioni e così straniera a se stessa*, „Il Foglio” 14.07.2019, <https://www.ilfoglio.it/libri/2019/07/14/news/la-letteratura-italiana-cosi-figlia-delle-traduzioni-e-cosi-straniera-a-se-stessa-264439/> [dostęp 21.02.2024].

obraz sytuacji. Przekłady z języka polskiego na język włoski, opublikowane między 1991 a 2021 rokiem, były również przedmiotem niedawnych badań włoskiego polonisty Andrei Ceccherellego⁵. Ogółem, według danych zawartych w opracowanej przez niego *Bibliografia*, w okresie od 1991 do 2021 roku z języka polskiego na włoski przetłumaczono 524 pozycje, do których należy dodać 11 antologii, głównie poetyckich i prozatorskich. Wynikająca z tego średnia liczba książek publikowanych rocznie wynosi (w przybliżeniu) 17, co jest wypadkową nieuniknionych wahań: lata ubogie w publikacje (w 1997 i w 2016 roku ukazało się ich zaledwie 9, w 1996 – 10) kontrastują ze znacznie lepszymi okresami (28 publikacji w 2009 roku, 27 i jedna antologia w 2006, 26 i również jedna antologia w 2012). W latach 2006–2012, bezpośrednio po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej (w 2004 roku), średnia roczna przekroczyła nawet 25 publikacji (w tym okresie ukazało się ich łącznie 177, w tym 6 antologii).

O ile w porównaniu z przekładami z języków angielskiego, francuskiego czy niemieckiego liczby te zdają się niewielkie, należy doprecyzować, że – po zsumowaniu ich z innymi przekładami z języków słowiańskich, jak podaje główny włoski urząd statystyczny ISTAT – w 2022 roku stanowiły one razem 1% całego nakładu włoskiego rynku wydawniczego książek dla dorosłych, a to już nie bagatela⁶. Jeśli z kolei weźmiemy pod uwagę odwroty kierunek (tj. przekłady z włoskiego na polski), Polska okazuje się być trzecim krajem europejskim pod względem liczby umów podpisanych z Włochami (481 w 2022 roku); wyprzedza ją jedynie Hiszpania (1044) i Francja (529)⁷. Składa się to na obraz dobrych relacji pomiędzy Polską a Włochami (również) w sektorze wydawniczym, nawet jeśli są to relacje niesymetryczne, z większą liczbą

⁵ Por. *Bibliografia della letteratura polacca tradotta in italiano (libri usciti negli anni 1991–2021)*, red. Andrea Ceccherelli, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 161–191. Bibliografia obejmuje antologie oraz publikacje jednoautorskie, stawiając sobie za cel przedstawienie aktualnej sytuacji wydawniczej, uzupełniając tym samym wcześniejszą publikację Pietra Marchesaniego *La letteratura polacca in Italia. Itinerari di una presenza* (Roma: La Fenice edizioni 1994). W ramach kryteriów prezentowanego zestawienia: nie odnotowywano przedruków ani wznowień w obrębie 30-letniego okresu referencyjnego (za wyjątkiem sytuacji zmiany wydawcy); nowe przekłady zostały ujęte osobno; do bibliografii włączono przekłady sprzed 1991 roku, tylko jeśli ich reedycje ukazały się w okresie referencyjnym lat 1991–2021. Na temat kryteriów włączenia tekstów por. *Bibliografia della letteratura polacca*, s. 161: „Pod uwagę brano przede wszystkim szeroko rozumiany literacki charakter przekładanych dzieł – tyczy się to przykładowo niektórych wspomnień i pamiętników ważnych ze względu na ich wartość dokumentalną, nawet jeśli nie wyszły spod pióra profesjonalnych pisarzy, a także dzieł paraliterackich (wywiadów, rozmów, przemówień itd.) oraz książek młodzieżowych i literatury dla dzieci”.

⁶ Wynika to z raportu ISTAT na temat rynku wydawniczego i czytelnictwa we Włoszech, opublikowanego w 2023 roku. Por. *Produzione e lettura di libri in Italia – Anno 2022*, <https://www.istat.it/it/archivio/292165> [dostęp 23.03.2024]. Tabela 14 w załączniku *Opere pubblicate e tiratura per genere e lingua originale – Anno 2022* [Opublikowane utwory i nakład według gatunku i języka oryginału – Rok 2022] pozwala zaobserwować, że w 2022 roku, w ramach sekcji Różne – dorośli (Varia – adulti), opublikowanych zostało 312 utworów przełożonych „z języków słowiańskich”, a ich nakład wyniósł łącznie 1 107 000 kopii.

⁷ Te dane zostały przedstawione w trakcie targów „Più Libri Più Liberi” (6–10 grudnia 2023) i podsumowane w artykule Patrizii Lazzarin *Quanti libri stranieri vengono tradotti in Italia e viceversa?*,

przekładów na język polski. Całościowo rzecz ujmując, należy zauważyć niezaprzeczalny wzrost obecności polskiej literatury we Włoszech.

Mimo że literatura piękna (w tym literatura faktu) stanowi jedynie część kategorii „Różne – dorośli” (Varia – adulti), do której w badaniach ISTAT zaliczane są także inne publikacje (pozostałe dwie kategorie to: „Podręczniki” (Scolastiche) oraz „Dla dzieci i młodzieży” (Per bambini e ragazzi)), jest ona jednak wśród nich niewątpliwie najliczniejsza. Interesująca może okazać się tu próba ustalenia, którzy polscy autorzy byli najczęściej publikowani w ostatnich latach, a w szczególności jaką rolę odgrywali wśród nich polscy reportażyści. Przeglądając *Bibliografię*, od razu zauważa się, jak bogata pod względem gatunków literackich jest polska obecność na włoskiej scenie wydawniczej. Między 1991 a 2021 rokiem Wisława Szymborska w dziedzinie poezji i Ryszard Kapuściński w dziedzinie reportażu byli autorami najczęściej przekładanymi, osiągając odpowiednio wynik 28 i 27 tłumaczeń. W tym samym okresie powieści Stanisława Lema, łączące gatunek science-fiction z motywami filozoficznymi, doczekały się we Włoszech 22 wydań, podczas gdy Andrzej Sapkowski, z twórczością wyraźnie zakotwiczoną w gatunku fantasy, zyskał 9 przekładów. Również teksty Jana Dobraczyńskiego, poświęcone tematyce religijnej i filozoficznej, z motywami inspirowanymi Biblią lub postaciami istotnymi dla historii chrześcijaństwa, osiągnęły znaczną liczbę 20 przekładów na włoski. Wydano ponadto 16 powieści filozoficznych (oraz *Dzienniki*) Witolda Gombrowicza, podobnie jak i 16 dzieł (opowiadania, eseje oraz *Dziennik pisany nocą*) Gustawa Herlinga-Grudzińskiego⁸. Tym, co w największym stopniu przyczyniło się do wzrostu obecności literatury polskiej we Włoszech, oprócz czynników o charakterze zewnętrznym⁹, była również rosnąca wartość prezentowanych tekstów:

Innymi słowy, zmiana ilościowa w tym zakresie – pisze Ceccherelli – zależy w dużej mierze od zmiany jakościowej. Odnoszę się tu w szczególności do dwóch aspektów: wzrostu kapitału symbolicznego literatury polskiej oraz jej znaczącej obecności we włoskim polisystemie literackim. Wzrost kapitału symbolicznego dotyczy zwłaszcza niektórych obszarów czy gatunków, w obrębie których literatura polska zaczęła być kojarzona z nazwiskami powszechnie cenionych twórców¹⁰.

Taki wzrost kapitału symbolicznego związany jest nie tylko z międzynarodową sławą niektórych polskich twórców (zwłaszcza ostatnich laureatów literackiej Nagrody Nobla: Miłosa, Szymborskiej, Tokarczuk), ale stanowi też pochodną działań wszystkich tych, którzy osiągnęli sukces w gatunkach innych niż „klasycznie” rozumiane

---

„Fabula Viva” 7.12.2023, https://fabulaviva.it/2023/12/07/quantilibri-stranieri-vengono-tradotti-in-italia-e-viceversa/?trk=article-ssr-frontend-pulse_little-text-block [dostęp 25.03.2024].

⁸ W toku preselekcji do *Bibliografii* spośród utworów Gustawa Herlinga-Grudzińskiego wyeliminowano książkę *Controluce. Letteratura e totalitarismi* (Napoli: Tullio Pironi 1995), będącą owocem rozmów autora z Titti Marrone. Gdyby doliczyć również tę publikację, łączna liczba utworów autora wyniosłaby 16.

⁹ Zob. Andrea Ceccherelli, *La letteratura polacca nel polisistema letterario italiano (1991–2021). Un'introduzione*, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 12.

¹⁰ Ibidem.

poezja, proza narracyjna czy eseistyka. Dzięki nim literatura polska: „przesunęła się na różnych poziomach polisystemu z pozycji peryferyjnej w stronę centrum”¹¹.

3. Krótka historia polskiego reportażu we Włoszech

3.1. Pokolenie lat 30.

O ile na rynku włoskim polskie utwory wyróżniają się obecnie znacznym zróżnicowaniem gatunkowym, o tyle stała jest obecność niektórych autorów, świadcząca o ich pozytywnym odbiorze oraz gotowości wydawców, by wciąż na nowo składać ich teksty w ręce czytelników. Bez cienia wątpliwości znakomity odzew zyskał Ryszard Kapuściński, którego *Cesarz (Il Negus. Splendori e miserie di un autocrate)* ukazał się po raz pierwszy nakładem wydawnictwa Feltrinelli w 1983 roku¹². Niemniej dopiero po roku 1989 sława Kapuścińskiego we Włoszech zaczęła zauważalnie rosnać. W 1990 roku, w wydawnictwie Serra e Riva Editori, ukazał się pierwszy przekład *Wojny futbolowej (La prima guerra del football e altre guerre di poveri)*¹³.

Wobec mnogości kolejnych wznowień dzieł Kapuścińskiego we Włoszech, począwszy od połowy lat 90. to właśnie Feltrinelli stał się zasadniczo jedynym wydawcą przywoływanym w cytowaniach. *Imperium (Imperium)* trafiło na włoski rynek w 1994 roku i doczekało się dotychczas 19 reedycji¹⁴. Nie jest to jednak największy włoski sukces wydawniczy polskiego pisarza, albowiem *Heban (Ebano)* liczy ich obecnie aż 23 od czasu pierwszego wydania w roku 2001¹⁵. Z tej perspektywy znaczące sukcesy osiągnęły także: *Podróże z Herodotem (In viaggio con Erodoto)* – 16 od pierwszego wydania z 2004 roku¹⁶; oraz *Szachinszach (Shah-in-Shah)* – 14 od wypuszczenia pierwszego nakładu w roku 2001¹⁷. Zgodnie z raportem udostępnionym przez wydaw-

¹¹ Ibidem, s. 13.

¹² Pierwsze wydanie ukazało się pod tytułem *Il Negus. Vita e caduta di un autocrate* i było efektem tłumaczenia pośredniego z języka angielskiego (przeł. Maria Luisa Bocchino, Carlo De Magri). Drugie wydanie (*Il Negus. Splendori e miserie di un autocrate*, Milano: Feltrinelli 2010) przetłumaczyła Vera Verdiani. Według danych przesłanych przez Feltrinelli na potrzeby niniejszego studium reportaż wznawiany był 11 razy (wielkość poszczególnych nakładów nie została jednak upubliczniona ze względu na politykę wydawnictwa).

¹³ Vera Verdiani przetłumaczyła pierwsze wydanie dla Serra e Riva Editori (Milano). Feltrinelli nabyło tytuł i wydało reportaż pod tym samym tytułem, *La prima guerra del football e altre guerre di poveri* (przeł. Vera Verdiani) w roku 2002. Było to pierwsze z dziewięciu wydań tego tekstu wydrukowanych do dziś przez wydawnictwo.

¹⁴ Pierwsze wydanie *Imperium* (przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli) ukazało się w roku 1994, a ostatnie w roku 2023.

¹⁵ Ostatnie wydanie *Ebano* ukazało się w roku 2023.

¹⁶ Ostatnie wydanie *In viaggio con Erodoto* ukazało się w roku 2023.

¹⁷ Ostatnie wydanie *Shah-in-Shah* ukazało się w roku 2024.

nictwo Feltrinelli główne tytuły Kapuścińskiego ukazywały się we Włoszech blisko 130 razy¹⁸. Jeśli dodamy do tego powieści wydane tylko raz, wynik ten zwiększy się o 20, co w konsekwencji sugerowałoby, że od 1990 roku we Włoszech publikowano rocznie około pięć książek Kapuścińskiego.

Jak słusznie podkreśla Dario Prola w swoim artykule *Sulla fortuna del reportage polacco in Italia (1991–2021)* [Recepcja polskiego reportażu we Włoszech], zjawisko, które autor określa jako „fenomen Kapuścińskiego” (*il fenomeno Kapuściński*)¹⁹, przejawia się nie tylko w (zaskakujących) wynikach sprzedażowych. Możemy obserwować je także na innych poziomach: we Włoszech wydano wybór wierszy polskiego reportażysty, fragmenty wywiadów, zapisy przemówień publicznych; części bądź pojedyncze rozdziały jego reportaży łączono w samodzielne wydania książkowe lub e-booki; autor doczekał się wielu wyróżnień, a prestiżowa nagroda wręczana od 2012 roku w ramach Festiwalu Literatury Podróżniczej (Festival della Letteratura di Viaggio) została nazwana na jego cześć²⁰. Co więcej, kontrowersje jakie w 2010 roku wywołała w Polsce publikacja Artura Domosławskiego *Kapuściński non-fiction (La vera vita di Kapuściński. Reporter o narratore?)*²¹, w której zarzucano Kapuścińskiemu tendencyjność i wykorzystywanie efektów literackich w celu dowodzenia własnych tez, przeszła we Włoszech bez echa.

Kapuściński nie jest jednak jedynym polskim autorem, którego reportaże znalazły na Półwyspie podatny grunt. Prola wspomina o 49 tekstach przynależących do tego gatunku, opublikowanych we Włoszech w latach 1991–2021, nie podając jednak konkretnych tytułów²². Ponadto przypisanie książki do danej kategorii, a tym bardziej do kategorii reportażu, jest zawsze kwestią subiektywną. Pomimo wielu prób kryteria pozwalające na (możliwie) jednoznaczne określenie ram tego gatunku nie zostały jeszcze wypracowane²³. W zależności od mniej lub bardziej restrykcyjnego podejścia można przyjąć, że (w przybliżeniu) 10% książek przełożonych w latach 1991–2021 z języka polskiego na włoski to właśnie reportaże. Oprócz Kapuścińskiego, którego utwory stanowią blisko połowę z nich, wśród tej grupy znajdujemy również aż 7 dzieł Hanny Krall (co stanowi około jedną trzecią całego jej dorobku literackiego).

To właśnie Kapuściński i Krall, wraz z Krzysztofem Kąkolewskim, którego żaden z tekstów nie został dotąd opublikowany we Włoszech, określani są mianem 3xK –

¹⁸ Liczby te odnoszą się do 16 utworów, z których każdy ukazał się drukiem przynajmniej dwa razy.

¹⁹ Dario Prola, *Sulla fortuna del reportage polacco in Italia (1991–2021)*, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 78.

²⁰ Na temat tego wszystkiego, co przyczyniło się i przyczynia nadal do sławy Kapuścińskiego we Włoszech, zob. *ibidem*, s. 78–79.

²¹ Artur Domosławski, *Kapuściński non-fiction*, Warszawa: Świat książki 2010; po włosku: *idem*, *La vera vita di Kapuściński. Reporter o narratore?*, przeł. Raffaella Belletti, Roma: Fazi 2012.

²² Dario Prola, *Sulla fortuna*, s. 77.

²³ Prola odsyła do definicji reportażu Przemysława Czaplńskiego, który określa go mianem „gatunku orientacyjnego”, m.in. dlatego, że „taka definicja gatunku prawie niczego nie wyklucza, jest więc przybliżona, niedookreślona, nienormatywna” (patrz: *ibidem*, s. 73).

trójki autorów, którzy zapoczątkowali i ukształtowali polską szkołę reportażu²⁴. Żyli oni i tworzyli zasadniczo w tych samych latach: Kąkolewski urodził się w roku 1930 (zm. w 2015), Kapuściński w 1932 (zm. w 2007), a żyjąca nadal Hanna Krall przyszła na świat w 1935 (lub w 1937) roku. Do tego grona należy dodać urodzonego w 1929 roku i niedawno zmarłego (w 2023 roku) Tadeusza Olszańskiego, dziennikarza i reportera, którego książka *Mój brat cię zabije! O wojnie w Jugosławii* (1995) została wydana we Włoszech w 2003 roku pt. *E adesso mio fratello ti ammazzerà: reportage e riflessioni sulla guerra in Jugoslavia 1990–1994*²⁵. Nie są to jednak najstarsi z autorów, których dzieła zostały opublikowane we Włoszech w okresie uwzględnionym w *Bibliografii*. Powracając do jeszcze bardziej odległych czasów, za swego rodzaju reportaż literacki moglibyśmy uznać również *Proust contre la déchéance. Conférences au camp de Griazowietz* (1948) Józefa Czapskiego (1896–1993), który po włosku ukazał się pierwotnie jako *La morte indifferente. Proust nel gulag*, podczas gdy wznowienie nosiło już tytuł *Proust a Grjazowec. Conferenze clandestine*²⁶. Warto tu również wspomnieć Ferdynanda Ossendowskiego (1876–1945), którego dzieła ukazały się latach 2000–2018 nakładem co najmniej trzech różnych wydawnictw²⁷. Ponadto, analizując włoski rynek i miejsce, jakie zajmują na nim reportaże Kapuścińskiego, Krall, Olszańskiego (już bez cofania się do Czapskiego czy Ossendowskiego), można zaobserwować, że teksty ich autorstwa stanowią blisko 60% ogólnej liczby utworów należących do tego gatunku wydanych we Włoszech w latach 1991–2021.

3.2 Pokolenie okresu od lat 50. do (wczesnych) lat 70.

Po pokoleniu, któremu przypisuje się zasługi zapoczątkowania polskiej szkoły reportażu, nadeszło kolejne, równie wysoko cenione we Włoszech, acz z oczywistych

²⁴ Za ojca polskiego reportażu literackiego jednogłośnie uznaje się Melchiora Wańkowicza (1892–1974), który zasłynął między innymi opisem bitwy o Monte Cassino. Żaden z tekstów Wańkowicza nie został jeszcze przełożony na włoski.

²⁵ Tadeusz Olszański, *Mój brat cię zabije! O wojnie w Jugosławii*, Warszawa: TRIO 1995; po włosku: idem, *E adesso mio fratello ti ammazzerà: reportage e riflessioni sulla guerra in Jugoslavia 1990–1994*, przeł. Augusto Fonesca, Melendugno: Zane Editrice 2003.

²⁶ *Proust contre la déchéance. Conférences au camp de Griazowietz* powstało na przełomie 1940/1941 jako seria odczytów dla współtowarzyszy uwięzionych w sowieckim obozie w Griazowcu. Pierwodruk: „Kultura” (Paryż) 1948, nr 12–13. Tłumaczenie *La morte indifferente. Proust nel gulag* we Włoszech ukazało się pierwszy raz w roku 2005 (przeł. Milena Zemira Ciccimarra, L’Ancora del Mediterraneo), a w roku 2015 jako *Proust a Grjazowec. Conferenze clandestine* dla wydawnictwa Adelphi (przeł. Giuseppe Girimonti Greco). Kolejna książka Czapskiego, którą można zaliczyć do gatunku reportażu, ukazała się w 2023 roku nakładem wydawnictwa Adelphi. Mowa o *Terra inumana* (w oryginale: *Na nieludzkiej ziemi*, 1949).

²⁷ Do zbioru tekstów Ossendowskiego opublikowanych we Włoszech w okresie 1991–2021 – *Bestie, uomini e dèi. Il mistero del re del mondo* (*Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów*, pierwsza edycja polska 1923), *Il lupo del Lago Nero. Tre avventure* (*W ludzkiej i leśnej kniei*, 1923), *L’ombra dell’Oriente tenebroso* (*Cień ponurego wschodu. Za kulisami życia rosyjskiego*, 1923) – można dodać jeszcze biografie *Lenin* (1930), choć nie została ona włączona do ostatecznej formy *Bibliografii*.

względów czasowych dotychczas nie tak szeroko reprezentowane w tłumaczeniu. Do tej grupy zaliczyć możemy kilkoro autorów i autorek urodzonych w podobnych latach: Annę Bikont (ur. 1954), Mariusza Wilka (ur. 1955), Jacka Hugo-Badera (ur. 1957), Wojciecha Jagielskiego (ur. 1960) oraz Grażynę Jagielską (ur. 1962). Spośród nich Jagielski z *Wieżami z kamienia* (*Le torri di pietra*, 2005) i *Nocnymi wędrowcami* (*Vagabondi notturni*, 2014) oraz Hugo-Bader z *Białą gorączką* (*Febbre bianca*, 2016) oraz *Dziennikami kołymskimi* (*I diari della Kołyma*, 2018) mogą – na chwilę obecną – poszczycić się największą liczbą przekładów na włoski. Gdybyśmy jednak chcieli zaliczyć do gatunku reportażu *Pamiętkowe rupiecie* (*Cianfrusaglie del passato*, 2015), który to tekst jest swego rodzaju hybrydą gatunkową, Anna Bikont (współautorstwo z Joanną Szczęsną) osiągnęłaby wynik zbliżony do Jagielskiego i Hugo-Badera²⁸. Podobnych wątpliwości dotyczących kwalifikacji gatunkowej nastęrcza analiza utworu *Tropami rena* Mariusza Wilka (*Uomini renna*, 2019), „charakteryzującego się silną intertekstualnością oraz rozbudowanym artystycznym stylem języka”²⁹.

Na przełomie lat 60. i 70. przychodzą na świat Monika Bułaj (ur. 1966), Mariusz Szczygieł (ur. 1966), Wojciech Tochman (ur. 1969), Wojciech Górecki (ur. 1970) i Mateusz Marczewski (ur. 1976). Teksty każdego z tych autorów (przynajmniej jeden tytuł w tłumaczeniu) dostępne są włoskiemu czytelnikowi. Odstępy czasowe między kolejnymi pokoleniami „artystycznymi” wyznaczane są przez okresy znacznie krótsze (ok. 10 lat), niż dzieje się to w przypadku pokoleń w ujęciu socjologicznym (ok. 25 lat). Jasno możemy to zaobserwować i w tym wypadku, bowiem reportażyści wspomniani powyżej wyraźnie różnią się w sposobie prowadzenia historii od tych urodzonych we wcześniejszym dziesięcioleciu. Podczas gdy reportaże Bikont, Hugo-Badera, Jagielskiego, Jagielskiej czy Wilka zdają się wyrastać z zebranych uprzednio opowieści, u Bułaj, Góreckiego, Marczewskiego, Szczygła i Tochmana dominuje ich niestrudzone poszukiwanie.

Kariera Moniki Bułaj, fotoreporterki mieszkającej od lat w Trieście³⁰, zdaje się być pod tym względem znamieną. Jej projekty rodzą się zawsze z osobistych zaintereso-

²⁸ Kolejną książką Anny Bikont przełożoną na język włoski jest tekst *Il crimine e il silenzio. Jedwabne 1941* (w oryginale: *My z Jedwabnego*, 2012). Jeśli zaś chodzi o *Pamiętkowe rupiecie* (opowiadające o życiu Wisławy Szymborskiej), jest to utwór wpisujący się w model gatunkowy biografii, ale w kilku miejscach otwierający się na elementy typowe dla reportażu.

²⁹ Dario Prola, *Sulla fortuna*, s. 73.

³⁰ Związek Bułaj z Włochami jest na tyle ścisły, że część jej książek została napisana bezpośrednio po włosku. W *Bibliografii* niektóre tytuły posiadają dwie wersje, z których włoska zdaje się wyprzedzać polską (*Genti di Dio. Viaggio nell'altra Europa* z 2008 roku po polsku ukazują się jako *Boży ludzie* w 2011 roku i zostają wznowieni po włosku w 2012). Jeszcze inaczej jest w przypadku książki z 2005 roku pt. *Figli di Noè* [Synowie Noego], której nie da się powiązać z żadną polską wersją, ani wcześniejszą, ani późniejszą. Informacje zawarte na oficjalnej stronie autorki (w sekcji „książki”) zdają się potwierdzać to wrażenie: <https://www.monikabulaj.com/pl/ksiazki-moniki-bulaj/> [dostęp 24.04.2024]. Bułaj napisała po włosku jeszcze jedną książkę, na cztery ręce ze słynnym włoskim pisarzem i reportażyście Paolem Rumizem: *Gerusalemme perduta* [Jerozolima utracona] (2005); zaś w *Trans Europa Express* (2008) Monika Bułaj towarzyszy Rumizowi w długiej podróży przez (dawne) granice Europy.

wań, by następnie stać się fotograficzną bądź filmową opowieścią, której towarzyszy tekst. Prowadzone przez nią badania z zakresu antropologii, filozofii, historii i Biblii skierowały jej uwagę w stronę problemów mniejszości etnicznych i religijnych: mniejszości żydowskiej, romskiej, łemkowskiej. Z tymi zainteresowaniami wiązały się również jej niezliczone podróże do Europy Środkowej, Rosji, na Kaukaz i Bliski Wschód, do Azji Środkowej, na Wyżynę Irańską, do Afganistanu i w wiele innych miejsc. Nieustannie odnosi się wrażenie, że realizowane przez nią zlecenia są zawsze drugorzędne względem jej własnych badań:

Można powiedzieć, że jest to pewnego rodzaju reportaż antropologiczny. Do tej pracy niezbędna jest ciągła nauka historii, antropologii, literatury, poezji, języków. Punktem wyjścia jest historia, zarówno ta oficjalna, która jest często narracją zwycięzców, jak i ta przekazywana ustnie, czyli opowieść o początkach i o przodkach, o bólu wygnania, przemieniana w mit i sublimowana w obrzędach³¹.

Spośród reportażyistów urodzonych na przełomie lat 60. i 70. Mariusz Szczygieł jest autorem najczęściej tłumaczonym na włoski – mowa tu o czterech książkach. Liczba ta stanowi odzwierciedlenie istotnej pozycji, którą Szczygieł zajmuje w Polsce jako prezes i założyciel (wraz z Pawłem Goźlińskim i Wojciechem Tochmanem) Instytutu Reportażu (w 2009 roku), jak również powiązane z nim wydawnictwa *Dowody na Istnienie*, będąc przy tym pomysłodawcą i redaktorem *Antologii polskiego reportażu XX wieku* (2014–2015), która pozwala prześledzić sto lat historii tego gatunku w Polsce. Również dla niego reportaż jest wypadkową ścierających się napięć, głównie literackich, i jako taki stanowi „subiektywny gatunek dziennikarski”³², odzwierciedla skłonność autora do umieszczania na pierwszym planie bohaterów i opowiadanych przez nich historii.

Szczygieł wcześniej zadebiutował jako reportażyista, bo w 1984 roku tekstem *Nie róbcie sensacji* opublikowanym na łamach czasopisma „Na Przelaj”³³. Artykuł ten uznawany jest za pierwszą prawdziwą próbę zgłębienia problematyki życia społeczności homoseksualnej w Polsce Ludowej. Zarówno ten, jak i kolejne jego teksty, poruszające delikatne jak na ówczesne lata kwestie, otworzyły mu w 1990 roku drzwi do redakcji największego polskiego dziennika, „Gazety Wyborczej”. Możemy powiedzieć, że kariera Szczygła wyrosła z korzystnych już na starcie okoliczności (ekonomiczno-wydawniczych). Współpraca z „Wyborczą” pozwoliła autorowi dostać się do świata telewizji: w 1995 roku Szczygieł opuścił redakcję gazety na rzecz własnego talk-show *Na każdy temat*, dzięki któremu zyskał ogromną sławę i cieszy się nią w kraju do dziś. Do „Gazety Wyborczej” powrócił w 2002 roku, by dwa lata później zostać zastępcą

³¹ Monika Bułaj: *la fotografia come strumento antropologico*, wywiad przeprowadzony przez Michała Łukasika, „Gazzetta Italia”, listopad 2021, <https://www.monikabulaj.com/interviste/> [dostęp 24.04.2024].

³² Mariusz Szczygieł, *Rady dla młodych reporterów i dziennikarzy* [materiał video], 05:17–05:20, <https://www.youtube.com/watch?v=OwJ2n6u6joA> [dostęp 25.04.2024].

³³ Mariusz Szczygieł, *Nie róbcie sensacji*, „Na Przelaj” 1984, nr 38 (1401).

szefa dodatku „Duży Format” oraz zastępcą kierownika działu reportażu. Wszystkie te doświadczenia, oraz idący za nimi rozgłos, sprawiły, że mógł poruszać się w sposób niezależny wśród tematów i historii, które przybliżał swoim czytelnikom. Dzięki postaciom rozwijającym gatunek reportażu, tak jak to uczynił Szczygieł, który, co warto zaznaczyć, korzystał z efektów pracy poprzednich pokoleń, reportaż w Polsce zyskał na znaczeniu do tego stopnia, że ci, którzy zaczynają go uprawiać, mogą liczyć na sukces, nawet gdy kontekst wydawniczy początkowo im nie sprzyja. Nastąpiło tu bowiem przejście od kategorii reportażyście-literatów do reportażyście-dziennikarzy, w ślad za czym wykształciło się również miejsce dla reportażyście-freelancerów, a nawet reportażyście niezależnych, którzy decydują się wkroczyć na ścieżkę reportażu bez wstępnej gwarancji powodzenia na scenie wydawniczej.

Bardzo podobną drogę rozwoju zawodowego przeszedł Wojciech Tochman, który również debiutował na łamach „Na Przełaj”, następnie trafił do „Gazety Wyborczej”, a w latach 1996–2002 prowadził program telewizyjny *Ktokolwiek widział, ktokolwiek wie*. Na ten moment dwie jego książki ukazały się w przekładzie na włoski, a w 2016 roku za swoją twórczość nagrodzony został Premio Kapuściński.

3.3 Pokolenie lat 80.

Scenariusz powtarza się również w przypadku autora określanego jako *enfant prodige* polskiego reportażu, Witolda Szablowskiego (1980). Wraz z Małgorzatą (Margo) Rejmer (rocznik 1985) należą oni do najmłodszego pokolenia polskich reportażyście, których prace przekładane są na język włoski. W *Bibliografii*, z racji na wspomniane już ograniczenie materiału badawczego do roku 2021, Szablowski pojawia się jedynie ze swoim tekstem *Zabójcy z miasta moreli. Reportaże z Turcji (L'assassino dalla città delle albicocche: reportage dalla Turchia)*, (2019). Od tego czasu ukazały się jednak również świetnie przyjęte we Włoszech *Tańczące niedźwiedzie (Orsi danzanti. Storie di nostalgici della vita sotto il comunismo)*, opublikowane w 2022 roku, oraz *Jak nakarmić dyktatora (Come sfamare un dittatore)*, wydane w 2023 roku³⁴. Po ukończeniu w 2005 roku studiów politologicznych w Warszawie Szablowski odbył staż w siedzibie CNN w Stambule, a po powrocie do kraju związał się z kanałem TVN24 oraz – niemal równocześnie, w 2006 roku – z „Dużym Formatem”. Nawiazane znajomości i rozpoznawalność szybko przyniosły efekty. W 2006 roku jako pierwszy Polak przeprowadził wywiad z Mehmetem Alim Ağça, sprawcą zamachu na Jana Pawła II w maju 1981 roku.

³⁴ Włoskie edycje to: Witold Szablowski, *L'assassino dalla città delle albicocche: reportage dalla Turchia*, przeł. Leonardo Masi, Rovereto: Keller 2019; idem, *Orsi danzanti. Storie di nostalgici della vita sotto il comunismo*, przeł. Leonardo Masi, Rovereto: Keller 2022; idem, *Come sfamare un dittatore*, przeł. Leonardo Masi, Rovereto: Keller 2023.

W *Bibliografii* znalazł się również jeden utwór Małgorzaty Rejmer, *Toksymia* (*Toximia*), opublikowany w 2018 roku. Poza tym warto wspomnieć o tytułach świeżo przetłumaczonych na włoski: *Bukareszt. Kurz i krew* (*Bucarest. Polvere e sangue*), opublikowany we Włoszech w 2022 roku, oraz *Błoto słodsze niż miód* (*Fango più dolce del miele*), które w przekładzie jest planowane na rok 2025³⁵. O ile w debiutanckiej *Toksymii* dominuje fikcja literacka, o tyle dalsza kariera autorki wiąże się już ściśle z gatunkiem reportażu. Przykład Szablowskiego i Rejmer pozwala nam przewidywać, że w kolejnych latach polski reportaż będzie wciąż cieszył się znacznym powodzeniem we Włoszech. Obojga zresztą zdaje się interesować tematyka byłych komunistycznych dyktatur, zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej (*Błoto słodsze niż miód* podejmuje temat reżimu Envera Hoxhy w Albanii), a kwestie te wpisują się również w zainteresowania włoskiej publiczności, o czym świadczą dobre wyniki sprzedażowe.

4. O wpływie reportażu polskiego na reportaż włoski

W artykule *La poesia polacca in Italia* [Poezja polska we Włoszech] Leonardo Masi przywołuje znany we Włoszech artykuł Carla Carabby *Meno Sanguineti più Szymborska. Liberiamo la poesia* [Mniej Sanguinetiego, więcej Szymborskiej: uwolnijmy poezję]³⁶, opublikowany 11 marca 2012 roku w dodatku „La Lettura” dziennika „Corriere della Sera”. Krytyk wyraża w nim nadzieję, że włoscy poeci podążą za wzorem wytyczonym przez polską poetkę, ponieważ, jak pisze: „Wiersze Szymborskiej mają w sobie tę zaletę, iż potrafią zaskoczyć i rozbroić czytelnika: są zrozumiałe i (nierzadko) wzruszające”³⁷. To, czy i jak włoscy poeci rzeczywiście ulegli wpływom Szymborskiej, było (i nadal jest) przedmiotem rozlicznych badań³⁸. Poruszając się po analogicznej linii, w prezentowanej tu analizie spróbujemy zrozumieć, czy i jak polski reportaż wpłynął na reportaż włoski. Całościowe badania nad historią reportażu literackiego we Włoszech nie zostały dotychczas przeprowadzone, w związku z czym za punkt wyjścia należy obrać przedstawienie ogólnego zarysu włoskiego kontekstu, by następnie móc porównać go z tym, co wydarzyło się w Polsce.

W pierwszym szeregu włoskich reportażyście znajdują się najwięksi współcześni pisarze, wśród nich Alberto Moravia (1907–1990), autor *Un mese in U.R.S.S.* [Miesiąc w ZSRR] (1958)³⁹ czy *Un'idea dell'India* [Idea Indii] (1962)⁴⁰, która stanowi relację

³⁵ Włoskie edycje obecnie to: Margo Rejmer, *Toximia*, przeł. Francesco Annicchiarico, Maddaloni: La Parlesia 2018; eadem, *Bucarest. Polvere e sangue*, przeł. Marco Vanchetti, Rovereto: Keller 2022. Wydawnictwo Keller planuje publikację książki *Fango più dolce del miele* na rok 2025 (przeł. Marzena Borejczuk).

³⁶ Por. Leonardo Masi, *La poesia polacca in Italia*, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 31.

³⁷ Carlo Carabba, *Meno Sanguineti più Szymborska. Liberiamo la poesia*, „La Lettura” 11.03.2012, nr 17, s. 4.

³⁸ Por. Leonardo Masi, *La poesia polacca in Italia*, s. 32.

³⁹ Alberto Moravia, *Un mese in U.R.S.S.*, Milano: Bompiani 1958.

⁴⁰ Idem, *Un'idea dell'India*, Milano: Bompiani 1962.

z podróży do Indii, jaką odbył w 1961 roku ze swoją małżonką Elsą Morante oraz Pierem Paolem Pasolinim. Niedawno (w 2020 roku) ukazał się zbiór trzydziestu tekstów pt. *L'America degli estremi. Un reportage lungo trent'anni (1936–1969)* [Ameryka skrajności. Reportaż z trzydziestolecia (1936–1969)]⁴¹, poświęcony Stanom Zjednoczonym, dokąd Moravia podróżował jako korespondent w latach 1935–1936, 1955, 1968 i 1969. Z kolei Pier Paolo Pasolini (1922–1975) wydał wraz z fotografem Paolem di Paolo w 1959 na łamach miesięcznika „Successo” reportaż prasowy *La lunga strada di sabbia* [Długa piaskowa droga], przedstawiający wakacyjne włoskie wybrzeże, od północy aż po samo południe kraju.

W trzech odcinkach nasi korespondenci zabiorą nas w podróż wzdłuż włoskich wybrzeży, licząc trzy tysiące kilometrów, dokumentując i fotografując przy tym mniej typowe i bardziej zaskakujące aspekty naszych wakacji⁴²

– czytamy na pierwszej stronie „Successo” z 4 lipca 1959 roku. W 1998 *La lunga strada di sabbia* (pozbawiona jednak zdjęć Di Paolo) ukazała się w tomie z serii „Meridiani” wydawnictwa Mondadori, obejmującym *Romanzi e racconti (1946–1961)* [Powieści i opowiadania (1946–1961)] Pasoliniego⁴³. Fakt, że autor nie wracał do reportażu w kolejnych latach życia, przyczynił się do ponownego odkrycia owego tekstu dopiero po śmierci Pasoliniego. Jednak obserwacje zebrane podczas pisania reportażu stanowiły dla niego inspirację przy tworzeniu kolejnych dzieł z tego okresu: „Być może nie jest przypadkiem, że prace nad swoim pierwszym filmem, *Accattone*, Pasolini rozpoczął wkrótce po tej włoskiej podróży” – zauważa Stefania Parigi⁴⁴.

Poprzez reportaż intelektualiści tacy jak Moravia czy Pasolini pozyskują materiał dla własnej twórczości, która wszak pozostaje stale zorientowana na fikcję literacką bądź filmową. Natura artystyczna dominuje w ich przypadku nad krótkimi wyprawami w wymiar literatury faktu. Z kolei w Polsce wyróżnić można grupę autorów urodzonych w latach 30., którzy od początku swej kariery zajmowali się reportażem: Kapuściński po ukończeniu studiów w Warszawie rozpoczął współpracę z Polską Agencją Prasową, a jego debiutancki zbiór reportaży *Busz po polsku (Giungla polacca)* ukazał się w 1962 roku⁴⁵; Hanna Krall, po ukończeniu dziennikarstwa na Uniwersytecie Warszawskim w 1955 roku, weszła w skład redakcji „Życia Warszawy”, a potem „Polityki”. Jej relacje z podróży do ZSRR (z lat 1966–1969) złożyły się na jej debiutancką książkę – którą śmiało można zaliczyć do gatunku reportażu – *Na wschód od Arbatu* (1972)⁴⁶, która

⁴¹ Idem, *L'America degli estremi. Un reportage lungo trent'anni (1936–1969)*, Milano: Bompiani 2020.

⁴² Pier Paolo Pasolini, Paolo Di Paolo, *La lunga strada di sabbia*, „Successo” 4.07.1959, s. 1.

⁴³ Pier Paolo Pasolini, *Romanzi e racconti 1946–1961*, t. 1, Milano: Mondadori 1998. W roku 2017 *La lunga strada di sabbia* pojawiła się też jako samodzielna praca w wydawnictwie Guanda.

⁴⁴ Stefania Parigi, *Pier Paolo Pasolini. Accattone*, Torino: Lindau 2008, s. 24.

⁴⁵ Ryszard Kapuściński, *Busz po polsku*, Warszawa: Czytelnik 1962.

⁴⁶ Hanna Krall, *Na wschód od Arbatu*, Warszawa: Iskry 1972.

dotychczas nie została przetłumaczona na język włoski. Analizując włoską scenę literacką, do tej dwójki autorów można by porównać jedynie Orianą Fallaci (1929–2006), korespondentkę i dziennikarkę, która również szybko poświęciła się reportażowi. Jej debiutanckie teksty: *I 7 peccati di Hollywood* [Siedem grzechów Hollywood] (1958) oraz *Il sesso inutile. Viaggio intorno alla donna* [Niepotrzebna płeć. Podróż wokół kobiety] (1961) przynależą do gatunku reportażu, który Fallaci uprawiała na przemian z prozą narracyjną, tekstami dziennikarskimi oraz wywiadami przeprowadzanymi z najważniejszymi postaciami historii współczesnej⁴⁷. Można zatem powiedzieć, że zarówno w Polsce, jak i we Włoszech do pewnego momentu reportaż odnosił znaczne sukcesy, wyrastając z pracy wysoce cenionych autorów.

O ile jednak w Polsce popularność tego gatunku stale rośnie wraz z nowymi pokoleniami twórców, którzy reinterpreterują go i dostosowują do nowych czasów, o tyle we Włoszech droga wytyczona przez Fallaci okazała się znacznie bardziej kręta. Wystarczy wspomnieć przypadek Tiziana Terzaniego (1938–2004), którego reportaże, mimo iż to właśnie one uczyniły go sławnym, zostały odkryte dopiero pod koniec jego życia, o ile nie po śmierci. Na początku swojej kariery Terzani współpracował z czasopismami. Dla „L’Astrolabio” (1966–1970) napisał swój pierwszy reportaż: *Natale negro. Rapporto sulla segregazione in Sud Africa* [Czarne Boże Narodzenie. Raport o segregacji w Południowej Afryce]⁴⁸, a utwierdziwszy się w planach zostania dziennikarzem i reportażystą na pełen etat, rozpoczął współpracę z niemieckim tygodnikiem „Der Spiegel”. Również i ten czynnik, tj. fakt publikowania dla prasy zagranicznej, mógł przyczynić się do późniejszego odkrycia Terzaniego w kraju. Jak się jednak zdaje, główną przyczyną tej sytuacji była niedostateczna uwaga, jaką włoscy czytelnicy obdarzają uprawiany przez niego gatunek – jego artykuły pojawiały się bowiem również w prasie włoskiej (w „L’Espresso”, „La Repubblica”, „Il Messaggero”) co najmniej od początku lat 70. W tym okresie nakładem wydawnictwa Feltrinelli ukazały się: *Pelle di leopardo. Diario vietnamita di un corrispondente di guerra 1972–1973* [Skóra lamparta. Wietnamski dziennik korespondenta wojennego 1972–1973] (1973)⁴⁹ oraz *Giai Phong! La liberazione di Saigon* [Giai Phong! Wyzwolenie Sajgonu] (1976)⁵⁰. Na pozostałe książki trzeba jednak było czekać aż do lat 90.⁵¹, kiedy nowym wydawcą jego tekstów stało się Longanesi.

⁴⁷ Oriana Fallaci, *I 7 peccati di Hollywood*, Milano: Longanesi 1958; eadem, *Il sesso inutile. Viaggio intorno alla donna*, Milano: Rizzoli 1961. Ciekawy, a zarazem świadczący o wadze postaci Oriany Fallaci jest fakt, że w filmie Andrzeja Wajdy *Wałęsa – Człowiek z nadziei* (2013) jedna ze scen skupia się na rozmowie pomiędzy przywódcą Solidarności a włoską autorką, graną przez Marię Rosarię Omaggio.

⁴⁸ Tiziano Terzani, *Natale negro. Rapporto sulla segregazione in Sud Africa*, „L’Astrolabio” 1966, nr 51, s. 23–27.

⁴⁹ Idem, *Pelle di leopardo. Diario vietnamita di un corrispondente di guerra 1972–1973*, Milano: Feltrinelli 1973.

⁵⁰ Idem, *Giai Phong! La liberazione di Saigon*, Milano: Feltrinelli 1976.

⁵¹ W 1984 roku, pomiędzy *Giai Phong! La liberazione di Saigon* (1976) a *Buonanotte, signor Lenin* (1992), wydawnictwo Longanesi opublikowało zbiór *La porta proibita – włoską wersję* wydanego w tym samym roku w Niemczech *Fremder unter Chinesen. Reportagen aus China*.

We Włoszech pojawiają się również inni cenieni twórcy trudniący się reportażem, jednak ich działalność rozwija się zasadniczo w odosobnieniu, nie przyczyniając się do tworzenia nowych środowisk pisarskich. Jest to m.in. przypadek Claudia Magrisa (ur. 1939), autora *Dunaju* (*Danubio*, 1986)⁵² – utworu oscylującego między powieścią a reportażem, stanowiącego relację triesteńskiego pisarza z podróży, której trasę wyznaczała rzeka płynąca przez Mitteleuropę. Wzorem dla Magrisa był z pewnością *Breviaryz śródziemnomorski* Predraga Matvejevicia, który ukazał się we Włoszech w 1991 roku, a do którego sam Magris napisał przedmowę⁵³. Autor *Dunaju*, zawsze bacznie obserwujący wydarzenia w pobliskim, acz oddzielnym żelazną kurtyną, kraju, z całą pewnością znał jugosłowiańskie wydanie książki z 1987 roku (noszącej oryginalnie tytuł *Mediterranski brevijar*). „Model” pisarstwa stojący za *Dunajem* zdaje się być w tyle za ówczesnym etapem rozwoju reportażu w Polsce, gdzie do debiutu przygotowywało się całe pokolenie twórców, którzy w pełni poświęcili się temu gatunkowi. We Włoszech o jego sukcesie wciąż decydowali uznani i wszechstronni pisarze oraz intelektualiści, często cieszący się popularnością, którzy czasem decydowali się włączyć reportaż do swojego repertuaru.

By wskazywane tu różnice zostały przewyżczone, trzeba było poczekać na debiut dziennikarza Paola Rumiza (ur. 1947), który w swojej pracy korzystał ze ścieżek wytyczonych przez polskich kolegów po fachu. Na rozwój kariery, którą rozpoczął jako specjalny korespondent dziennika „Piccolo”, znacznie wpłynęło jego triesteńskie pochodzenie, które w sposób naturalny uczyniło go szczególnie wrażliwym na losy krajów byłej Jugosławii, dokąd często był wysyłany, a przy tym poskutkowało artystycznym powinowactwem z modelem narracyjnym Claudia Magrisa. Po debiucie pisarskim Rumiza z roku 1990, noszącym znaczący tytuł *Danubio. Storia di una nuova Europa* [Dunaj. Historia nowej Europy]⁵⁴, nastąpiła seria książek inspirowanych rozpadem sąsiedniego kraju, wśród których najsłynniejsza jest *Maschere per un massacro. Quello che non abbiamo voluto sapere della guerra in Jugoslavia* [Maski na czas masakry. To, czego nie chcieliśmy wiedzieć o wojnie w Jugosławii] z 1996 roku⁵⁵. Znajomość z Moniką Bułaj otworzyła mu również oczy na rzeczywistość polskiego reportażu, który właśnie w tym czasie zdobywał włoski rynek dzięki kolejnym przekładom dzieł Ryszarda Kapuścińskiego.

Od końca lat 90. podróże Rumiza przynoszą coraz to nowe reportaże ukazujące się na łamach dzienników i czasopism bądź wydawane w osobnych zbiorach. Rowerowa podróż z Triestu do Wiednia, którą w lecie 1998 odbył wraz z synem Michele, utrwalaona została w reportażu *Dove andiamo stando?* [Dokąd jedziemy?], opublikowanym jesienią tego samego roku w dodatku „Diario” do dziennika „La Repubblica”⁵⁶. Tekst

⁵² Claudio Magris, *Danubio*, Milano: Garzanti 1986.

⁵³ Predrag Matvejević, *Mediterraneo: un nuovo breviario*, przeł. Silvio Ferrari, Milano: Garzanti 1991.

⁵⁴ Paolo Rumiz, *Danubio. Storia di una nuova Europa*, Pordenone: Edizioni Studio Tesi 1990.

⁵⁵ Idem, *Maschere per un massacro. Quello che non abbiamo voluto sapere della guerra in Jugoslavia*, Roma: Editori Riuniti 1996.

⁵⁶ Idem, *Dove andiamo stando?*, „Diario di Repubblica” 1998.

ten zainauguował jego reporterską karierę. Nieprzypadkowo to właśnie w polskim wydawnictwie Czarne, specjalizującym się w literaturze faktu, w 2016 roku, a następnie w 2023 roku, ukazało się tłumaczenie jego książki *Legenda żeglujących gór*⁵⁷ (*La leggenda dei monti naviganti*, 2007). Jest to relacja z podróży rozpoczętej w Dalmacji, a zakończonej w Kalabrii, którą autor odbył Fiatem Cinquecento Topolino. Reportaż Rumiza został włączony do prestiżowej serii wydawniczej Sulina, w której

ukazuje się szeroko pojęta literatura faktu — książki historyczne i antropologiczne, proza podróżnicza i eseje. Ich wspólnym mianownikiem jest to, że na rozmaite literackie sposoby odkrywają przed czytelnikiem nieznanne oblicza i przejawy fenomenu zwanego Europą, że zdradzają jej często wstydlive sekrety i głęboko ukryte tajemnice⁵⁸.

W późnych latach 90. reportaż potwierdza ostatecznie swoją pozycję we Włoszech, o czym świadczą losy wydawnicze tekstów Terzaniego i Rumiza, a na co niewątpliwie wpływ miał także sukces odniesiony przez dzieła Kapuścińskiego, które – jak już podkreślano – od 1990 roku doczekały się całej serii wznowień. Zwłaszcza Rumiz, potrafiąc zachować swój własny charakter pisarstwa, zbliża się wyjątkowo do polskiego modelu pracy reportażysty, który samodzielnie odnajduje temat, za którym następnie podąża. Od początku XXI wieku we Włoszech różne grupy autorów decydują się uprawiać ten szczególnie gatunek literacki: niektórzy, jak Roberto Saviano (ur. 1979) czy Antonio Talia (ur. 1977), skupiają się na tematyce mafii i jej powiązaniach; inni, jak Domenico Quirico (ur. 1951), przedstawiają historie z frontów wojennych, gdzie wysyłani są jako korespondenci z zadaniem opracowania pogłębionych relacji.

W szeregach najmłodszego pokolenia reportażystów wyróżniał się Alessandro Leogrande (ur. 1977), zmarły przedwcześnie w 2017 roku w wieku czterdziestu lat. Mimo iż publikował swoje teksty na łamach licznych gazet i czasopism („Corriere del Mezzogiorno”, „Internazionale”, „L’Unità”, „Il manifesto”, „Panorama” i wielu innych) oraz występował w znanych programach radiowych, jego uwaga koncentrowała się przede wszystkim na reportażu. Leogrande zadebiutował w 2000 roku tekstem *Un mare nascosto*⁵⁹ [Ukryte morze] poświęconym miastu Taranto, gdzie przyszedł na świat. Kolejnymi tematami jego prac stały się migracja, wyzysk zagranicznych robotników, zjawisko tworzenia się nowych mafii oraz ruchy protestacyjne.

Alessandro – pisze Goffredo Fofi – był socjologiem, dziennikarzem, pisarzem, był niedościgniony w łączeniu elementów śledztwa z opowieścią, czerpiąc przy tym z najlepszych, a niekiedy i bardzo odległych, wzorców oferowanych nam przez kulturę światową w ostatnich dekadach. Obdarzony tak rzadką pasją i znakomitym warsztatem pracy, swą siłę odnajdował w cnocie bezgranicznej ciekawości

⁵⁷ Idem, *Legenda żeglujących gór*, przeł. Joanna Malawska, Warszawa: Czarne 2016.

⁵⁸ Patrz: katalog online Wydawnictwa Czarne, seria Sulina, <https://czarne.com.pl/katalog/serie/sulina> [dostęp 26.04.2024].

⁵⁹ Alessandro Leogrande, *Un mare nascosto*, Napoli: L’Ancora del Mediterraneo 2000.

(która u niewielu zdarza się być synonimem hojności, braterskiej troski o drugiego), wspartej o umiejętność etycznego patrzenia na rzeczy i ludzi⁶⁰.

Leogrande był laureatem m.in. pierwszej Premio Kapuściński, przyznanej mu w 2012 roku. Obecnie zaś jego nazwisko zaczynają nosić rozliczne nagrody, a także szkoły dziennikarstwa i reportażu.

5. Wnioski

Podsumowując powyższe obserwacje, możemy stwierdzić, że uwaga włoskich reportażystów skupia się obecnie na najbardziej problematycznych społecznie obszarach kraju, przede wszystkim na regionach południowych. Wydawnictwo Czarne, oprócz dzieła wspomnianego już Paola Rumiza, opublikowało w 2021 roku, w ramach serii „Reportaż”, książkę Antonia Talii *Droga krajowa numer 106. Na tajnych szlakach kalabryjskiej mafii*⁶¹ (*Statale 106. Viaggio sulle strade segrete della 'ndrangheta*, 2019) poświęconą kalabryjskiej mafii – ‘ndranghecie. Wcześniej, w 2013 roku, ukazał się zaś reportaż Stefana Libertiego *Na południe od Lampedusy*⁶² (*A sud di Lampedusa*, 2008) opisujący tę niewielką sycylijską wyspę⁶³. O stałym zainteresowaniu tematyką włoskiego Południa świadczy również ukazywanie się w ramach owej serii wydawniczej tekstów takich jak *Sycylijski mrok* (2013) Petera Robba⁶⁴, autora o australijskich koczownikach, który powraca do tematu mafii, czy *Neapol '44. Pamiętnik oficera wywiadu z okupowanych Włoch* (2014) Normana Lewisa⁶⁵, w którym autor relacjonuje swoje wspomnienia z wojska.

Tę samą skłonność podzielają polscy autorzy, którzy również, jeśli chodzi o Włochy, zdają się kierować swoją uwagę przede wszystkim w stronę Południa. W ostatnich latach nakładem samego Wydawnictwa Czarne, we wspomnianej już serii Sulina, ukazało się kilka tekstów inspirowanych tym obszarem: *Czerwony śnieg na Etnie* (2021) Jarosława Mikołajewskiego i Pawła Smoleńskiego, *Szczury z via Veneto* (2021)

---

⁶⁰ Goffredo Fofi, *Prefazione*, w: Alessandro Leogrande, *Dalle macerie. Cronache sul fronte meridionale*, Milano: Feltrinelli 2018, s. 10.

⁶¹ Antonio Talia, *Droga krajowa numer 106. Na tajnych szlakach kalabryjskiej mafii*, przeł. Mateusz Salwa, Warszawa: Czarne 2021.

⁶² Stefano Liberti, *Na południe od Lampedusy*, przeł. Marcin Wyrembelski, Warszawa: Czarne 2013.

⁶³ Choć w tym wypadku nie ma już mowy o tematyce związanej z Południowymi Włochami, w 2013 roku, w ramach serii Sulina Wydawnictwa Czarne, został opublikowany również *Czarnobyl* (w oryginale: *Chernobyl*, 2011, przeł. Paweł Bravo) Francesca Catalucciiego.

⁶⁴ Peter Robb, *Sycylijski mrok*, przeł. Bohdan Maliborski, Warszawa: Czarne 2013.

⁶⁵ Norman Lewis, *Neapol '44. Pamiętnik oficera wywiadu z okupowanych Włoch*, przeł. Janusz Ruzkowski, Warszawa: Czarne 2014.

i *W cieniu Gran Sasso* (2023) Piotra Kępińskiego, a także *Gdzieś dalej, gdzie indziej* (2010 i 2019) Dariusza Czaj⁶⁶. Ten ostatni poświęcony został Apulii, Basilicacie i ich lokalnym tradycjom oraz obchodom świąt patronalnych. Również nakładem innych wydawnictw ukazały się książki reportaży Mikołajewskiego poświęcone tematom związanym z Włochami środkowymi i południowymi, spośród których należy wymienić: *Wielki przyływ* (2015) o Lampedusie, *Terremoto* (2017) o trzęsieniach ziemi w Umbrii z lat 2016–2017 oraz *Syrakuzańskie* (2019) opowiadające o sycylijskim mieście⁶⁷.

Zbieżności pomiędzy reportażem polskim a włoskim, jak starano się wskazać, nie ograniczają się wyłącznie do kwestii tematycznych. Choć działa się to powoli, włoski reportaż wkroczył ostatecznie na ścieżki wytyczone uprzednio w Polsce, a przy tym sam fakt, że ów gatunek zadomowił się na Półwyspie, w dużej mierze stanowi konsekwencję sukcesów odniesionych przez Kapuścińskiego i innych polskich reportaży. We Włoszech po sukcesie Oriany Fallaci nadszedł okres zastoju – powrócił model, zgodny z którym reportaże stanowiły dodatkową formę, po którą sporadycznie sięgali ceniący pisarze, jak Magris, podczas gdy Terzani na uznanie i pierwsze nagrody musiał czekać aż do początku lat 90. Wysokie wyniki sprzedażowe książek Kapuścińskiego odnotowywane po 1990 roku pozwoliły włoskim reportażyście wyjść z impasu. Poza Terzanim sukces odniósł też Rumiz oraz wielu innych, którzy – kształtując własny styl i zakres tematyczny – poświęcili się pisarstwu reportażowemu. Również sama figura reportażyisty stopniowo upodobniła się we Włoszech do modelu polskiego. Nie jest on już wyłącznie dziennikarzem-korespondentem, który streszcza wydarzenia w formie relacji bądź artykułu. Coraz częściej spotykani są bowiem twórcy, którzy prowadzą niezależne badania nad danym tematem i sami stwarzają okazje, które prowadzą ich do napisania tekstu. W tym sensie przykład Alessandra Leograndego należy uznać za modelowy.

Przeł. Paweł Piestrzeniewicz (UW)

Tłumaczenie przejrzała Patrycja Polanowska

References

Reportaże

- Bikont Anna, *Il crimine e il silenzio. Jedwabne 1941. Un massacro in cerca di verità*, przeł. Alessandro Amenta, Dario Prola, Torino: Einaudi 2019.
- Bikont Anna, Szczęsna Joanna, *Cianfrusaglie del passato*, przeł. Andrea Ceccherelli, Milano: Adelphi 2015.

⁶⁶ Jarosław Mikołajewski, Paweł Smoleński, *Czerwony śnieg na Etnie*, Warszawa: Czarne 2021; Piotr Kępiński, *Szczury z via Veneto*, Warszawa: Czarne 2021; idem, *W cieniu Gran Sasso*, Warszawa: Czarne 2023; Dariusz Czaja, *Gdzieś dalej, gdzie indziej*, Warszawa: Czarne 2010.

⁶⁷ Jarosław Mikołajewski, *Wielki przyływ*, Warszawa: Dowody 2015; idem, *Terremoto*, Warszawa: Fundacja Instytutu Reportażu 2017; idem, *Syrakuzańskie*, Warszawa: Austeria 2019.

- Bulaj Monika, *Figli di Noè*, przeł. Giovanna Tomassucci, Barbara Gola, Milano: Frassinelli 2006.
- Bulaj Monika, *Genti di Dio. Viaggio nell'altra Europa*, przeł. Giovanna Tomassucci, Anna Buffa, Milano: Frassinelli 2008.
- Bulaj Monika, Rumiz Paolo, *Gerusalemme perduta*, Frassinelli: Milano 2005.
- Cataluccio Francesco M., *Czarnobyl*, przeł. Paweł Bravo, Warszawa: Czarne: 2013.
- Czapski Józef, *La morte indifferente. Proust nel gulag*, przeł. Milena Zemira Ciccimarra, Napoli: L'Ancora del Mediterraneo 2005.
- Czapski Józef, *Proust a Grjazowec. Conferenze clandestine*, przeł. Giuseppe Girimonti Greco, Milano: Adelphi 2015.
- Czapski Józef, *Proust w Griazowcu*, „Kultura” 1948, nr 12–13, Paris: Instytut Literacki.
- Czaja Dariusz, *Gdzie dalej, gdzie indziej*, Warszawa: Czarne 2010.
- Domosławski Artur, *Kapuściński non-fiction*, Warszawa: Świat Książki 2010.
- Domosławski Artur, *La vera vita di Kapuściński. Reporter o narratore?*, przeł. Raffaella Belletti, Roma: Fazi 2012.
- Fallaci Oriana, *I 7 peccati di Hollywood*, Milano: Longanesi 1958.
- Fallaci Oriana, *Il sesso inutile. Viaggio intorno alla donna*, Milano: Rizzoli 1961.
- Hugo-Bader Jacek, *Febbre bianca*, przeł. Marzena Borejczuk, Rovereto: Keller 2014.
- Hugo-Bader Jacek, *I diari della Kołyma*, przeł. Marco Vanchetti, Rovereto: Keller 2018.
- Jagielski Wojciech, *Le torri di pietra. Storie di Cecenia*, przeł. Lorenzo Costantino, L. Quercioli-Mincer, Milano: Mondadori 2005.
- Jagielski Wojciech, *Vagabondi notturni*, przeł. Marzena Borejczuk, Milano: Nottetempo 2010.
- Kapuściński Ryszard, *Busz po polsku*, Warszawa: Czytelnik 1962.
- Kapuściński Ryszard, *Ebano*, przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli 2023 [2001].
- Kapuściński Ryszard, *Il Negus. Vita e caduta di un autocrate*, przeł. Maria Luisa Bocchino, Carlo De Magri, Milano: Feltrinelli 1983.
- Kapuściński Ryszard, *Il Negus. Splendori e miserie di un autocrate*, przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli 2010.
- Kapuściński Ryszard, *Imperium*, przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli 2023 [1994].
- Kapuściński Ryszard, *In viaggio con Erodoto*, przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli 2023 [2004].
- Kapuściński Ryszard, *La prima guerra del football e altre guerre di poveri*, przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli 2002 [Milano: Serra e Riva Editori 1990].
- Kapuściński Ryszard, *Shah-in-Shah*, przeł. Vera Verdiani, Milano: Feltrinelli 2024 [2001].
- Kępiński Piotr, *Szczury z via Veneto*, Warszawa: Czarne 2021.
- Kępiński Piotr, *W cieniu Gran Sasso*, Warszawa: Czarne 2023.
- Krall Hanna, *Na wschód od Arbatu*, Warszawa: Iskry 1972.
- Leogrande Alessandro, *Un mare nascosto*, Napoli: L'Ancora del Mediterraneo 2000.
- Lewis Norman, *Neapol '44. Pamiętnik oficera wywiadu z okupowanych Włoch*, przeł. Janusz Ruszkowski, Warszawa: Czarne 2014.
- Liberti Stefano, *Na południe od Lampedusy*, przeł. Marcin Wyrembelski, Warszawa: Czarne 2013.
- Magris Claudio, *Danubio*, Milano: Garzanti 1986.
- Matvejević Predrag, *Mediterraneo: un nuovo breviario*, przeł. Silvio Ferrari, Milano: Garzanti 1991.
- Mikołajewski Jarosław, Smoleński Paweł, *Czerwony śnieg na Etnie*, Warszawa: Czarne 2021.
- Mikołajewski Jarosław, *Syrakuzańskie*, Warszawa: Austeria 2019.
- Mikołajewski Jarosław, *Terremoto*, Warszawa: Fundacja Instytutu Reportażu 2017.
- Mikołajewski Jarosław, *Wielki przyływ*, Warszawa: Dowody 2015.

- Moravia Alberto, *L'America degli estremi. Un reportage lungo trent'anni (1936–1969)*, Milano: Bompiani 2020.
- Moravia Alberto, *Un mese in U.R.S.S.*, Milano: Bompiani 1958.
- Moravia Alberto, *Un'idea dell'India*, Milano: Bompiani 1962.
- Olszański Tadeusz, *E adesso mio fratello ti ammazzerà: reportage e riflessioni sulla guerra in Jugoslavia 1990–1994*, przeł. Augusto Fonseca, Melendugno: Zane Editrice 2003.
- Olszański Tadeusz, *Mój brat cię zabije! O wojnie w Jugosławii*, Warszawa: TRIO 1995.
- Ossendowski Ferdynand, *Bestie, uomini, dei. Il mistero del re del mondo*, przeł. Claudio De Nardi, Roma: Edizioni Mediterranee 2000.
- Ossendowski Ferdynand, *Cień ponurego wschodu (Za kulisami życia rosyjskiego)*, Warszawa: Książki Ciekawe 1923.
- Ossendowski Ferdynand, *Il lupo del lago nero. Tre avventure*, Padova: Edizioni di AR 2008.
- Ossendowski Ferdynand, *L'ombra dell'Oriente tenebroso*, przeł. I.K. Ravets, Torino: Arethusa 2010.
- Ossendowski Ferdynand, *Lenin*, Poznań: Wydawnictwo Polskie R. Wegnera 1930.
- Ossendowski Ferdynand, *Lenin!*, przeł. Leonard Kociemski, Milano: Oaks 2018.
- Ossendowski Ferdynand, *Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów*, New York: E.P. Dutton & Company 1922 (pierwsza edycja polska: Warszawa: Gebethner i Wolff 1923).
- Ossendowski Ferdynand, *W ludzkiej i leśnej kniei*, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane: Gebethner i Wolff 1923.
- Pasolini Pier Paolo, *La lunga strada di sabbia*, Milano: Guanda 2017.
- Pasolini Pier Paolo, *Romanzi e racconti 1946–1961*, t. 1, Milano: Mondadori 1998.
- Rejmer Margo, *Bucarest. Polvere e sangue*, przeł. Marco Vanchetti, Rovereto: Keller 2022.
- Rejmer Margo, *Toximia*, przeł. Francesco Annicchiarico, Maddaloni: La Parlesia 2018.
- Robb Peter, *Sycylijski mrok*, przeł. Bohdan Maliborski, Warszawa: Czarne 2013.
- Rumiz Paolo, *Danubio. Storia di una nuova Europa*, Pordenone: Edizioni Studio Tesi 1990.
- Rumiz Paolo, *Dove andiamo stando?*, „Diario di Repubblica” 1998.
- Rumiz Paolo, *Legenda żeglujących gór*, przeł. Joanna Malawska, Warszawa: Czarne 2016.
- Rumiz Paolo, *Maschere per un massacro. Quello che non abbiamo voluto sapere della guerra in Jugoslavia*, Roma: Editori Riuniti 1996.
- Rumiz Paolo, *Trans Europa Express*, Milano: Feltrinelli 2008.
- Szablowski Witold, *Come sfamare un dittatore*, przeł. Leonardo Masi, Rovereto: Keller 2023.
- Szablowski Witold, *L'assassino dalla città delle albicocche: reportage dalla Turchia*, przeł. Leonardo Masi, Rovereto: Keller 2019.
- Szablowski Witold, *Orsi danzanti. Storie di nostalgici della vita sotto il comunismo*, przeł. Leonardo Masi, Rovereto: Keller 2022.
- Szczygieł Mariusz, *Nie róbcie sensacji*, „Na Przełaj” 1984, nr 38 (1401).
- Talia Antonio, *Droga krajowa numer 106. Na tajnych szlakach kalabryjskiej mafii*, przeł. Mateusz Salwa, Warszawa: Czarne 2021.
- Terzani Tiziano, *Buonanotte, signor Lenin*, Milano: Longanesi 1992.
- Terzani Tiziano, *Giai Phong! La liberazione di Saigon*, Milano: Feltrinelli 1976.
- Terzani Tiziano, *La porta proibita*, Milano: Longanesi 1984.
- Terzani Tiziano, *Natale negro. Rapporto sulla segregazione in Sud Africa*, „L'Astrolabio” 1966, nr 51, s. 23–27.
- Terzani Tiziano, *Pelle di leopardo. Diario vietnamita di un corrispondente di guerra 1972–1973*, Milano: Feltrinelli 1973.
- Wilk Mariusz, *Uomini renna*, przeł. Barbara Delfino, Giulia Randone, Maddaloni: La Parlesia 2019.

Literatura przedmiotu

- Berardinelli Alfonso, *La letteratura italiana, così figlia delle traduzioni e così straniera a se stessa*, „Il Foglio” 14.07.2019, <https://www.ilfoglio.it/libri/2019/07/14/news/la-letteratura-italiana-cosi-figlia-delle-traduzioni-e-cosi-straniera-a-se-stessa-264439/> [dostęp 21.02.2024].
- Bibliografia della letteratura polacca tradotta in italiano (libri usciti negli anni 1991–2021)*, red. Andrea Ceccherelli, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 161–191.
- Carabba Carlo, *Meno Sanguineti più Szyborska. Liberiamo la poesia*, „La lettura” 11.03.2012, nr 17, s. 4.
- Ceccherelli Andrea, *La letteratura polacca nel polisistema letterario italiano (1991–2021). Un'introduzione*, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 9–17.
- Even-Zohar Itamar, *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, „Poetics Today” 1990, t. 11, nr 1, s. 45–51.
- Ficara Giorgio, *Lettere non italiane. Considerazioni su una letteratura interrotta*, Milano: Bompiani 2016.
- Fofi Goffredo, *Prefazione*, w: Alessandro Leogrande, *Dalle macerie. Cronache sul fronte meridionale*, Milano: Feltrinelli 2018, s. 7–11.
- Lazzarin Patrizia, *Quanti libri stranieri vengono tradotti in Italia e viceversa?*, „Fabula Viva” 7.12.2023, https://fabulaviva.it/2023/12/07/quanti-libri-stranieri-vengono-tradotti-in-italia-e-viceversa/?trk=article-ssr-frontend-pulse_little-text-block [dostęp 25.03.2024].
- Łukasik Michał, Bułaj Monika, *Monika Bułaj: la fotografia come strumento antropologico*, „Gazzetta Italia” 2021, <https://www.monikabulaj.com/interviste/> [dostęp 24.04.2024].
- Masi Leonardo, *La poesia polacca in Italia*, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 19–37.
- Parigi Stefania, *Pier Paolo Pasolini. Accattone*, Torino: Lindau 2008.
- Pasolini Pier Paolo, Di Paolo Paolo, *La lunga strada di sabbia*, „Successo” 4.07.1959.
- Prola Dario, *Sulla fortuna del reportage polacco in Italia (1991–2021)*, „Europa Orientalis” 2023, nr 42, s. 71–88.
- Sisto Michele, *Traiettorie. Studi sulla letteratura tradotta in Italia*, Macerata: Quodlibet 2019.

Źródła internetowe

- Istituto Nazionale di Statistica (ISTAT), *Produzione e lettura di libri in Italia – Anno 2022*, 14.12.2023, <https://www.istat.it/it/archivio/292165> [dostęp 23.03.2024].
- Katalog online Wydawnictwa Czarne, seria Sulina, <https://czarne.com.pl/katalog/serie/sulina> [dostęp 26.04.2024].
- Szczygieł Mariusz, *Rady dla młodych reporterów i dziennikarzy* [materiał video], <https://www.youtube.com/watch?v=OwJ2n6u6joA> [dostęp 25.04.2024].